

*dr hab. Arkadiusz Tuziak, prof. UR*¹

Instytut Socjologii
Uniwersytet Rzeszowski

Innowacyjność i kapitał ludzki w rozwoju regionu

WSTĘP

O rozwoju regionu świadczą nie tylko wskaźniki ekonomiczne, ale także przemiany w sferze wartości, postaw i zachowań, które cechuje afirmatywne, twórcze i otwarte podejście do nowych wyzwań cywilizacyjnych, wśród których wymóg podnoszenia zdolności adaptacyjnych, konkurencyjności oraz budowania i efektywnego wykorzystania kapitału ludzkiego i społecznego nabierają zasadniczego znaczenia jako determinanty nowoczesnego rozwoju [Szczepański, Bierwiazzonek, Nawrocki, 2008].

Postrzeganie zjawisk społecznych i kulturowych (w tym kapitału ludzkiego i społecznego) jako ważnych czynników rozwoju i wzrostu gospodarczego jest charakterystyczne dla podejścia instytucjonalnego, które traktuje procesy ekonomiczne jako integralną część życia społeczno-kulturowego. Ponadto ukazuje te procesy w kontekście uwarunkowań kształtujących się w długim procesie historycznym. Na gruncie tej koncepcji uwarunkowania instytucjonalne, prawne i społeczne traktowane są w kategoriach pozaekonomicznych zasobów gospodarczych, które mogą stanowić o rozwoju lub regresie danego obszaru. Zachowania ekonomiczne ludzi są zawsze zakorzenione społecznie i kulturowo. Akceptowane wartości i normy zachowania, konwencje, zwyczaje kulturowe itp. przesądzają o kształcie i rozwoju organizacji ekonomicznych [Morawski, 2001].

Nowoczesny rozwój polega nie tyle na poszukiwaniu rozwiązań w ramach istniejących możliwości, co raczej na wykorzystaniu potencjalnych szans tkwiących w otoczeniu oraz innowacyjnych przedsięwzięć i pomysłów prowadzących w procesie sieciowej współpracy do zapewnienia trwałej zdolności rozwojowej regionu. Rozwój regionu jest bowiem kreacją nowych rozwiązań i wartości, której podstawą jest aktywizacja zasobów kapitału ludzkiego i intelektualnego oraz szeroko rozumianej innowacyjności. Charakter, dynamika i kierunek rozwoju re-

¹ Adres korespondencyjny: Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski, Al. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów.

gionalnego w dużym stopniu zależą od wykorzystania miękkich czynników endogenicznych, a przede wszystkim wiedzy, umiejętności, postaw, wartości, przedsiębiorczości, a także nowych form i metod działania i organizacji [Tuziak, 2009]. W procesie aktywizacji endogenicznych czynników wzrostu i rozwoju znaczącą rolę odgrywa regionalny potencjał intelektualny warunkowany m.in. przez jakość kapitału ludzkiego i społecznego, możliwości sektora badawczo-rozwojowego, potencjał innowacyjny i organizacyjny. Kapitał ludzki obejmujący zasoby wiedzy i umiejętności, doświadczenie, motywacje, przedsiębiorczość, kreatywność i zaradność mieszkańców regionu powinien być, jako ważny czynnik wzrostu gospodarczego, stale powiększany i wzmacniany.

ISTOTA ROZWOJU REGIONALNEGO

Problematyka rozwoju regionalnego stała się przedmiotem zainteresowania naukowego od połowy XX wieku. W literaturze przedmiotu rozwój regionalny jest analizowany na dwa sposoby [Stackelberg, Hahane 2011]. Pierwszy sposób to podejście czysto ekonomiczne. W takim ujęciu rozwój stanowi wynik dystrybucji zasobów naturalnych należących do społeczeństwa, tj. dystrybucji kapitału i siły roboczej oraz strumienia ich przepływu. Może też być reakcją na prorozwojowe impulsy płynące z gospodarki regionalnej lub światowej. Tego typu ujęcie rozwoju regionalnego określane jest jako analiza *top-down*. Drugi sposób opisu i charakterystyki rozwoju regionalnego polega na wychodzeniu od sytuacji pojedynczego regionu i przedstawianiu jego powiązań produkcyjnych i stosunków społecznych. W takiej analizie, określanej mianem *botton-up*, rozwój regionalny traktowany jest jako efekt działania czynników endogenicznych. W praktycznym wymiarze rozwój regionu jest zjawiskiem złożonym, determinowanym zarówno przez czynniki endo-, jak i egzogeniczne.

Rezultatem zróżnicowania poziomów i wymiarów rozwoju regionalnego jest różnorodność ujęć definicyjnych tego procesu. W literaturze przedmiotu wskazuje się na cztery aspekty rozwoju regionalnego [Strzelecki, 2008, s. 79]. Po pierwsze, tym terminem określa się proces wszelkich zmian zachodzących w regionie, głównie o charakterze ekonomicznym, polegających na przekształcaniu endo- i egzogenicznych czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi. Po drugie, rozwój regionalny jest także procesem społecznym, ponieważ stwarza warunki do zmian w sposobie, poziomie i jakości życia mieszkańców regionu. Po trzecie, jest przejawem postępu technicznego i technologicznego mającego na celu efektywniejsze, racjonalne wykorzystywanie zasobów rozwojowych regionu. Po czwarte, rozwój regionalny to proces wymiany między człowiekiem a środowiskiem (ekologiczny wymiar rozwoju). Kompleksowy rozwój regionalny obejmuje zmiany zachodzące jednocześnie we wszystkich wymienionych powyżej sferach.

Zagadnienie rozwoju regionalnego podejmowane jest na gruncie kilku dyscyplin naukowych – ekonomii, socjologii, geografii społecznej oraz studiów regionalnych [Isard, 1960; 1969; Danson, 1997; Chojnicki, 2004; Sagan, 2004]. W interdyscyplinarnych naukowych analizach od połowy lat 70. XX wieku ugruntowuje się podejście do problematyki rozwoju i wzrostu regionalnego odwołujące się do oddolnych, endogenicznych czynników i zasobów rozwojowych. To podejście określane mianem koncepcji rozwoju „od dołu” w zaleceniach praktycznych kładzie nacisk na wykorzystanie lokalnych zasobów, zwiększanie zakresu samozaradności, aktywności społeczności lokalnych i przewyżnianie barier rozwojowych własnymi siłami. Formułowane w koncepcji „od dołu” postulaty nawiązują bezpośrednio do idei rozwoju endogenicznego oraz do perspektywy ujmowania zjawisk i procesów społeczno-ekonomicznych w skali lokalnej [Tuziak, 2013, s. 125]. Wewnętrzne i zewnętrzne czynniki rozwojowe występują w różnych proporcjach i wzajemnych zależnościach. Sprawne wykorzystanie czynników egzogenicznych (np. pomocy zewnętrznej) zależy od uwarunkowań endogenicznych umożliwiających włączenie zewnętrznych impulsów rozwojowych w proces przemian strukturalnych, których celem jest dostosowanie cech danego regionu do obecnych i przyszłych mechanizmów rozwoju i adekwatnych do nich kryteriów lokalizacji [Gorzelał, 2009].

Postrzeganie rozwoju regionalnego, podkreślające znaczenie czynników gospodarczych i przestrzennych zostało współcześnie zastąpione przez wieloaspektowe podejście do tego zagadnienia, akcentujące ważność jakościowych czynników lokalizacji. Spełnianie kryteriów jakościowych w postaci wysokich kwalifikacji siły roboczej, sprawności administracji, zróżnicowania struktury gospodarczej, a także niezawodności infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej oraz odpowiednich warunków życia stało się ważnym atutem regionu w rywalizacji o kapitał inwestycyjny [Gorzelał, 2003]. Istota rozwoju regionalnego określana jest coraz częściej jako współwystępowanie i wzajemne warunkowanie się zjawisk ekonomicznych, społeczno-kulturowych i politycznych [Hryniewicz, 2000].

INNOWACYJNOŚĆ A ROZWÓJ REGIONU

W analizach regionalnego kontekstu procesów innowacyjnych wyróżnia się dwa główne podejścia interpretacyjne do pojęcia regionu [Nowakowska, 2009, s. 24]. W pierwszym, tradycyjnym ujęciu, region traktowany jest jako geograficznie zdefiniowany i wspierany administracyjnie układ relacji, sieci oraz instytucji, które mocno współdziałają z podmiotami procesów innowacji zlokalizowanymi w danym regionie. Ten typ delimitacji odgrywa zasadniczą rolę w kształtowaniu polityki innowacyjnej. W drugim podejściu analitycznym podkreśla się znaczenie społeczno-kulturowego kontekstu regionu oraz naturalnych więzi wewnątrz tej struktury. W tym znaczeniu region nie ma określonego rozmiaru, jest tworem jednorodnym

pod względem specyficznych kryteriów, może być wyodrębniony z innych terytoriów na podstawie szczególnego rodzaju związków lub powiązanych cech. Posiada wewnętrzną spójność i utożsamiany jest z pojęciem terytorium. Nie stanowi zatem przestrzeni wyodrębnionej geograficznie i administracyjnie, ale terytorium ukształtowane historycznie z własnym, specyficznym układem instytucjonalnym tworzącym ramy aktywności gospodarczej. W tym ujęciu region nie jest utożsamiany jedynie z przestrzenią fizyczną traktowaną w kategoriach kosztów ziemi, siły roboczej, transportu, a traktowany jest jako źródło innowacyjności.

Innowacyjność jest cechą zarówno indywidualnych podmiotów, jak i całych gospodarek. Oznacza zdolność do tworzenia szeroko rozumianych innowacji. Polega na aktywnym zaangażowaniu w procesy innowacyjne przejawiającym się w podejmowaniu działań w tym kierunku. Warunkowana jest przez posiadane zasoby i umiejętności uczestnictwa w procesach tworzenia, wdrażania i absorpcji innowacji. Innowacyjność może się przejawiać na poziomie jednostkowym, organizacyjnym i makroekonomicznym. W perspektywie makroekonomicznej rozpatruje się innowacyjność gospodarki państwa lub regionu. W tej skali innowacyjność jest pochodną zasobów proinnowacyjnych – ludzkich, rzeczowych, kapitałowych, informacyjnych – oraz umiejętności i zdolności do ciągłego poszukiwania i wykorzystywania w praktyce gospodarczej wyników badań naukowych, prac badawczo-rozwojowych, nowych koncepcji, pomysłów, wynalazków, wprowadzania nowych metod organizacji i zarządzania, doskonalenia i rozwijania infrastruktury oraz zasobów wiedzy [Niedzielski, 2008, s. 150–151].

Innowacyjność regionu to zdolność do wprowadzania reform, zmian, ulepszeń dotyczących różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego. Jej celem jest poprawa efektywności funkcjonowania tych mechanizmów, które mają wspierać rozwój regionalny [Przygodzki, 2002, s. 142–144]. Z pojęciem innowacyjności związane jest pojęcie zdolności innowacyjnych. W wymiarze regionalnym zdolności innowacyjne to układ wewnętrznych warunków i właściwości danego regionu umożliwiające inicjowanie i realizację procesów innowacyjnych. Jest to zespół cech i zasobów regionu decydujący o efektywności tworzenia zasobów i procesów innowacji. W ujęciu podmiotowym zdolności innowacyjne regionu stanowią sumę zdolności innowacyjnych poszczególnych podmiotów wchodzących w skład regionalnego systemu innowacji wraz z mechanizmami synergii funkcjonującymi w tym układzie. Te zdolności tworzą aktorzy regionalnej sceny innowacyjnej, czyli podmioty gospodarcze, jednostki naukowo-badawcze, instytucje otoczenia biznesu, podmioty władzy publicznej. W ujęciu procesowym zdolności innowacyjne regionu można traktować jako sumę procesów składowych prowadzących do powstania innowacji. Najważniejsze z tych procesów to uczenie się, adaptacja, rozprzestrzenianie się i współdziałanie. Tym procesom sprzyjają postawy proinnowacyjne – kreatywność, otwartość, elastyczność, przedsiębiorczość [Nowakowska, 2009, s. 24].

Innowacyjność jest warunkiem dynamicznego rozwoju i budowania silnej pozycji konkurencyjnej regionu. Najpełniej przejawia się w ramach regionalnych sieci innowacyjnych. W ich tworzeniu decydujące znaczenie ma kilka czynników [Cooke, 1997, s. 12–13]. Pierwszy czynnik to interakcja – zarówno biznes, jak i nauka mogą wywierać dwukierunkowy wpływ na proces innowacyjny: przez „pchanie” (*push*) oraz „ssanie” (*pull*). Ważnymi uczestnikami interakcji mogą być małe firmy regionalne, a także użytkownicy produktów, procesów i usług. Drugi czynnik to grupowanie – z dotychczasowych doświadczeń wynika, że na obszarach największego wzrostu gospodarczego dominują zwarte sieci firm współpracujących ze sobą oraz z państwowymi agencjami wspierania biznesu. Trzeci element regionalnej innowacyjności to tworzenie sieci, dzięki którym dokonuje się koordynacja gospodarcza. Sieci nie mają formy hierarchicznej, ani też nie są oparte wyłącznie na rynku – obligują raczej do wzajemności, wymiany, zaufania i są często wykorzystywane przez firmy w środowiskach innowacyjnych. Po czwarte, na poziomie regionu ważne są wszystkie elementy innowacyjnej gospodarki – od badań podstawowych do informacji o rynku.

Badania Europejskiego Zespołu Badawczego nad Środowiskami Innowacyjnymi (GREMI) pozwoliły zidentyfikować i opisać współzależności między rozwojem innowacji a rozwojem danego terytorium (regionu) [Tuziak, 2013, s. 76–79]. Punktem wyjścia inicjatywy badawczej GREMI była teza, że innowacja jest w organiczny sposób związana z lokalnym środowiskiem przedsiębiorczości, stanowi wytwór innowacyjności tego środowiska i odpowiada potrzebom rozwoju lokalnego (regionalnego). Źródłem innowacji jest nie tyle przedsiębiorstwo co środowisko (*milieu*), w którym ono funkcjonuje [Aydalot, 1986]. Innowacja jest zatem traktowana jako czynnik sprawczy i metoda rozwoju danej społeczności regionalnej [Jewtuchowicz, 2005]. Praktyka wykazała, że regiony różnią się zdolnością i efektywnością w zakresie tworzenia konkurencyjnych i prorozwojowych warunków (środowiska) dla innowacyjnej przedsiębiorczości [Saxenian, 1994; Florida, 2004; Aula, Harmaakorpi, 2008].

Otoczenie, w którym współpraca i rozwinięte sieci relacji są generatorem innowacji stanowi innowacyjne środowisko (*innovateur milieu*) przedsiębiorczości. Środowisko jako takie nie ma *a priori* charakteru innowacyjnego, konserwatywnego lub hamującego. Jest ono innowacyjne wtedy, gdy potrafi aktywnie wynajdywać, przyswajać i wykorzystywać informacje w celu wytwarzania nowych produktów lub organizacyjnego ulepszania procesu produkcji [Jewtuchowicz, Pietrzyk, 2003]. W tym celu musi wykorzystywać swoje relacje z otoczeniem i wchodzić w interakcje ze światem zewnętrznym. Twórcze połączenie uzyskanych informacji z lokalnymi umiejętnościami i kompetencjami prowadzi do rozwinięcia umiejętności specyficznych dla danego środowiska, które stanowi podstawę uzyskania przewagi konkurencyjnej. Dla efektywności oddziaływania środowiska innowacyjnego ważna jest jego wewnętrzna organizacja oraz różnorodne więzi i sieci współpracy między przedsiębiorstwami, klientami, dostawca-

mi, ośrodkami badawczymi, instytucjami administracji publicznej, otoczenia biznesu oraz kompetencje, wiedza, normy zachowania itp. [Pietrzyk, 2000, s. 49–50]. Środowisko innowacyjne to określona całość o wymiarze terytorialnym, odpowiadająca pewnej przestrzeni geograficznej, która nie ma jednak odgórnie wyznaczonych granic i nie zawsze pokrywa się z regionem w ogólnie przyjętym sensie tego terminu. Tego typu terytorialną całość cechuje jedność i spójność wyrażająca się w wyraźnie rozpoznawalnych i specyficznych postawach oraz kulturze technicznej rozumianej jako wypracowywanie, przekazywanie i akumulowanie praktyk, wiedzy i umiejętności, norm oraz wartości związanych z działalnością gospodarczą. W środowisku innowacyjnym wykształca się terytorialna konwencja respektowana przez lokalnych aktorów w formie niepisanej umowy. Umożliwia ona integrację i sprzyja rozwojowi elastycznych form współpracy o podstawowym znaczeniu dla procesu kreowania i wdrażania innowacji.

Przebiegający w środowisku innowacyjnym proces innowacji przyjmuje, w wymiarze organizacyjnym, postać sieci innowacyjnych, czyli intencjonalnych relacji współpracy między wieloma podmiotami, opartych na wzajemnym zaufaniu i zorientowanych na innowacje. W ramach sieci zachodzi proces indywidualnego i zbiorowego uczenia się, który wyznacza kreatywność całego interaktywnego układu podmiotów tworzących sieć. Procesy innowacyjne mają złożony, dynamiczny i nieliniowy charakter, niemal zawsze związane są z ryzykiem i pewną dozą niepewności co do końcowych rezultatów. Wymagają zarówno wysokich kompetencji i zróżnicowanej, specjalistycznej wiedzy, jak i klimatu współpracy i zaufania. Sieci innowacyjne stanowią optymalną formę organizacyjną umożliwiającą powiązanie działań wielu podmiotów, wymianę wiedzy (także tej określanej mianem ukrytej), doświadczeń i pomysłów, a tym samym uzyskanie zbiorowej umiejętności wyższej od sumy umiejętności indywidualnych.

Innowacja wpisana w terytorialny (regionalny) kontekst to proces kreacji zasobów, którego finalnym rezultatem jest technologia, i który angażuje na równi przedsiębiorstwo i jego otoczenie. Terytorium nie pełni roli czynnika egzogenicznego w kreacji innowacji i technologii, ale uczestniczy w niej bezpośrednio. „Uterytorialnienie” innowacji stanowi efekt kumulatywnego procesu, który na drodze prób i błędów prowadzi do określonych modyfikacji i nowości produktowych lub procesowych [Pietrzyk, 2000, s. 51]. Innowacyjność ma charakter terytorialny, systemowy i kulturowy. Region jest miejscem interakcji niezbędnych do zaistnienia procesów innowacyjnych, co oznacza, że innowacje jako ich wytwory są geograficznie zakorzenione [Nowakowska, 2009, s. 37]. Innowacje i wiedza są systemowe i kolektywne, powstają w ramach sieci współpracy. Dzięki interaktywnemu, kolektywnemu uczeniu się lokalne i regionalne środowiska stają się impulsem i motorem innowacyjności.

W warunkach globalizacji gospodarki rozwój i konkurencyjność regionów zależą głównie od możliwości wykorzystania posiadanych zasobów wiedzy, umiejętności, kreatywności i przedsiębiorczości [Lundvall, 1992]. Władze regio-

nalne odgrywają w tym procesie zasadniczą rolę przez mobilizację i rozwijanie endogenicznych zasobów, zwłaszcza w zakresie rozwoju przedsiębiorstw. Wspierają sieciowe powiązania między lokalnymi firmami, a także ich związki z regionalnym zapleczem badawczym i instytucjonalnym otoczeniem biznesu oraz rozwijają więzi międzyregionalne. Władze regionalne mają najlepsze rozeznanie silnych i słabych stron lokalnego przemysłu i potrafią zidentyfikować najpilniejsze potrzeby wymagające interwencji i uruchomienia środków ze strony sektora publicznego [Tuziak, 2013, s. 211].

Podstawowym instrumentem realizacji polityki regionalnej, zgodnej z globalnymi trendami rozwojowymi, są regionalne strategie innowacji. Służą one władzom regionalnym do oceny potrzeb i możliwości w zakresie wykorzystania wiedzy i nowych technologii w regionie oraz do zaplanowania i wdrażania programów działań mających na celu podnoszenie konkurencyjności regionu przez wzrost innowacyjności przedsiębiorstwa. Ważnym celem prorozwojowych działań władz jest stworzenie w regionie środowiska innowacyjnego, na które składa się wiele elementów sprzyjających generowaniu innowacji [Malecki, 1997; Maillat, 1998]. Są one związane m.in. z infrastrukturą techniczną, zasobami ludzkimi (kapitałem ludzkim i społecznym), społecznymi i kulturowymi oraz zasobami technologicznymi, administracyjnymi i organizacyjnymi.

Regiony traktujące innowacyjność jako priorytet swojej polityki rozwojowej i w związku z tym wdrażające strategie innowacji odnotowują wzrost konkurencyjności, postępy w tworzeniu systemu innowacyjnego i przyjaznego klimatu dla powstawania i rozwoju firm oraz wzrost gotowości przedsiębiorstw do podejmowania działań innowacyjnych. Strategie innowacji wdrażane w regionach mobilizują zróżnicowane i rozproszone zasoby regionalne w celu osiągnięcia konsensusu i współdziałania prowadzącego do wzrostu konkurencyjności regionu poprzez działanie zintegrowanych i kompleksowo zaplanowanych instrumentów i mechanizmów stymulacji procesów rozwojowych opartych na innowacjach i nowoczesnych technologiach.

PRORÓZWOJOWE ODDZIAŁYWANIE KAPITAŁU LUDZKIEGO W WYMIARZE REGIONALNYM

Na poziom i tempo rozwoju oraz konkurencyjność regionu coraz większy wpływ wywierają zasoby kapitału ludzkiego. Stanowi on również ważny element gospodarki opartej na wiedzy. Jego wartość i poziom rzutują bezpośrednio na procesy innowacyjne oraz procesy tworzenia i transferu wiedzy i technologii [Gołejewska, 2012]. W budowaniu i rozwijaniu kapitału ludzkiego ważne są uwarunkowania społeczne i kulturowe, w tym powiązania z kapitałem społecznym w postaci norm i instytucji. Generalnie kapitał ludzki jest ujmowany w wąskiej i szerokiej perspektywie pojęciowej. W wąskim ujęciu rozumiany jest jako „wie-

dza, umiejętności, zdolności i inne przymioty, które mają jednostki, a które są odpowiednio do danej aktywności gospodarczej” [OECD, 1998, s. 9]. W szerszym ujęciu definiuje się kapitał ludzki jako „zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia, energii witalnej zawartej w społeczeństwie. Zasób ten jest dany przez genetyczne cechy danej populacji raz na zawsze, ale można go powiększać drogą inwestycji zwanych inwestycjami w człowieka: w ludzi, w kapitał ludzki, w ludzkie życie” [Domański, 1993, s. 19]. Kapitał ludzki, który charakteryzuje wiedzę oraz indywidualne kompetencje mieszkańców danego terytorium jest – obok kapitału społecznego, strukturalnego i kapitału relacji – komponentem kapitału intelektualnego regionu [Wosiek, 2012, s. 52–54].

W teoriach rozwoju regionalnego kapitał ludzki postrzegany jest jako ważny czynnik warunkujący rozwój [Bartnik, 2016, s. 14–17]. Na przykład, w jednej z najważniejszych koncepcji polaryzacji – teorii centrum i peryferii [Friedmann, 1969] szczególne znaczenie w rozwoju regionu przypisuje się czynnikowi ludzkiemu i społecznemu. Rozwój regionu uzależniony jest m.in. od czynników pozaekonomicznych – socjologicznych, politycznych, psychologicznych, które są właściwe człowiekowi. Procesy zachodzące w przestrzeni determinowane są ludzkimi działaniami i społecznymi interakcjami. Wzrost regionów centrum opiera się przede wszystkim na innowacyjności związanej z koncentracją na tych obszarach wysokiej jakości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego jako warunków sprzyjających wytwarzaniu innowacji.

Badania wskazują, że impulsem rozwoju regionalnego jest zdolność uczenia się, zdobywania nowych umiejętności i tworzenia innowacji. Znaczenie innowacji, wiedzy i kapitału ludzkiego zostało docenione w teorii regionalnych systemów innowacji [Cooke, 1992]. Systemy innowacji zarówno w wymiarze regionalnym, jak i narodowym wspierają rozwój innowacyjności i nowoczesnych technologii w gospodarce [Lundvall, 1992; Edquist, 1997; Cooke, Heidenreich, Braczyk, 2004; Pekkarinen, Harmaakorpi, 2006]. Tworzą je różnorodne instytucje publiczne i prywatne, wśród których najważniejsze są: przedsiębiorstwa, władze publiczne, placówki badawczo-rozwojowe i naukowe, stowarzyszenia społeczne, instytucje otoczenia biznesu. Istotą systemów innowacji jest kompleksowy charakter instytucjonalnych, sieciowych powiązań, a więc wzajemna współpraca i koordynacja działań wszystkich podmiotów tworzących system. Skuteczność działania systemu innowacji zależy od wielu czynników wykraczających poza sferę instytucji tworzących te systemy. Decydujące znaczenie mają w tym przypadku, oprócz systemu produkcyjnego, także system społeczny i kultura danego społeczeństwa. Ważne są też formy i zakres współpracy społecznej, zasoby kapitału ludzkiego i społecznego oraz stopień rozwinięcia kultury innowacyjnej promującej wartości związane z przedsiębiorczością, kooperacją, zaufaniem, wzajemnością itp. [Grosse, 2007].

Rosnące znaczenie wiedzy i innowacji, a co się z tym wiąże – kapitału ludzkiego i intelektualnego, w procesach gospodarczych znalazło wyraz m.in. w koncepcji regionu uczącego się (*learning region*) rozwijanej w litera-

turze naukowej od lat dziewięćdziesiątych XX wieku [Storper, 1995; Asheim, 1996]. Region uczący się jest rozumiany jako prorozwojowa koalicja różnych regionalnych aktorów działających w układach sieciowej (także globalnej) współpracy opartej na wiedzy i wzajemnym uczeniu się. W myśl tej koncepcji zasadnicze znaczenie dla rozwoju i konkurencyjności regionu mają czynniki kulturowe oraz zasoby społeczności regionu w postaci wiedzy kreatywności, otwartości, zdolności do uczenia się, ponieważ sprzyjają one tworzeniu innowacji. Teorią bezpośrednio nawiązującą do idei uczącego się regionu i prorozwojowego oddziaływania kapitału ludzkiego i społecznego jest koncepcja potrójnej helisy. Zarysowuje ona szeroką perspektywę badań dotyczących relacji między podmiotami w trzech sferach: nauki, biznesu i administracji [Etzkowitz, 2002]. Te trzy sfery instytucjonalne wchodzi w coraz głębsze relacje i wzajemne zależności. Sytuacja w obrębie każdej z nich i relacje między nimi tworzą układ oddziaływań, wywierający istotny wpływ na funkcjonowanie systemu społeczno-gospodarczego regionu, przynoszą pozytywne rezultaty m.in. w postaci powstawania wielu instytucji i organizacji pośrednich działających w przestrzeni funkcjonalnej między nauką, biznesem i administracją [Olechnicka, 2012]. Stanowią one centra regionalnej akumulacji wiedzy, doskonalenia kadr regionalnej gospodarki oraz udostępniania wyników badań naukowych przedsiębiorstwom. W regionie powstają firmy odpryskowe, inkubatory przedsiębiorczości, parki technologiczne, instytucje zajmujące się komercjalizacją wiedzy, transferem technologii, ochroną praw patentowych itp. Dzięki temu rozwój regionalny uzyskuje kompleksowe wsparcie ulegając wzmocnieniu i przyspieszeniu [Tuziak, 2013, s. 132].

W ostatnich latach coraz częściej podejmowane jest zagadnienie roli, jaką w procesach wzrostu gospodarczego miast i regionów odgrywają jednostki kreatywne o wysokim poziomie kapitału ludzkiego i specjalistycznych kompetencjach, wyznaczające nowe kierunki i obszary zastosowania wiedzy [Florida, 2004; Scott, 2006]. W tym nurcie zainteresowań na uwagę zasługuje m.in. koncepcja klasy kreatywnej Richarda Floridy [2004]. Klasa kreatywna składa się z dwóch kategorii osób [Florida, 2004, s. 68–69]. Jedną to jądro superkreatywne (*super creative core*) – to grupa obejmująca pracowników szerokiego zakresu dyscyplin, od nauki przez inżynierię, edukację po programowanie komputerowe oraz osoby związane ze sztuką, projektowaniem i mediami. Głównym celem zawodowym pracowników tworzących jądro superkreatywne jest szukanie kreatywnych i nowatorskich rozwiązań, ich praca polega nie tylko na rozwiązywaniu problemów, ale także na ich wyszukiwaniu. Drugą kategorią to twórczy profesjonalści (*creative professionals*) – to osoby o gruntownym przygotowaniu zawodowym i specjalistycznym działające m.in. w sferach: służby zdrowia, finansów, prawa, edukacji, zarządzania biznesem. Rozwiązują oni konkretne problemy wykorzystując wysokie kompetencje i umiejętności nabyte w toku edukacji na poziomie wyższym.

Dla przedstawicieli klasy kreatywnej ważna jest „jakość miejsca” wyznaczona określonymi cechami społeczności miejskiej. Klasa kreatywna skupia się w tzw. kreatywnych centrach – miastach otwartych, wieloetnicznych i zróżnicowanych kulturowo. Aby przyciągnąć przedstawicieli tej klasy miasto (region) musi oferować „3T”, czyli Talent, Tolerancję, Technologię [Florida, 2004, s. 249–266]. Talent oznacza wykształconych, utalentowanych mieszkańców o wysokim poziomie kapitału ludzkiego. Tolerancja to zróżnicowana, otwarta na obcych tolerancyjna społeczność. Technologia to infrastruktura techniczna, innowacyjne branże, zaawansowane technologie itp. Klasa kreatywna ceni merytokrację, różnorodność i indywidualizm, kierując się głównie tymi wartościami przy wyborze miejsca pracy i zamieszkania.

Korzyści ekonomiczne będące rezultatem aktywności klasy kreatywnej związane są z tworzeniem nowych produktów, idei, teorii i strategii, zaawansowanych technologii i innowacji, co przekłada się na rozwój miast i regionów. Florida zrewidował tradycyjny pogląd, zgodnie z którym otoczenie sprzyjające wzrostowi ekonomicznemu powinno cechować się dobrym klimatem dla biznesu (*business climate*) twierdząc, że ważniejszy jest dobry klimat dla ludzi (*people climate*). Przedstawiciele klasy kreatywnej nie wybierają określonych miejsc zamieszkania tylko z powodu wysokiego tempa wzrostu gospodarczego. Zależność jest odwrotna – wysokie tempo wzrostu i rozwoju gospodarczego jest rezultatem koncentracji w danych miejscach osób zaliczanych do klasy kreatywnej. Warto dodać, że z interesujących badań i analiz czynników decydujących o „szczęściu miast” [Florida, Mellander, Rentfrow, 2013, s. 613–627] wynika, że czynnikiem odgrywającym główną rolę we wzroście poziomu dobrostanu i poczucia szczęścia mieszkańców metropolii jest kapitał ludzki. Okazał się on ważniejszy od dochodu i innych zmiennych wpływających na poczucie szczęścia i satysfakcji z życia.

Z przeprowadzonych w Polsce badań i analiz wpływu kapitału ludzkiego na wzrost i rozwój regionalny [Herbst, 2007] wynika, że między zasobami i przyrostem kapitału ludzkiego a poziomem dochodu i tempem wzrostu gospodarczego podregionów zachodziła w latach 1999–2003 ścisła współzależność. Regiony, które w połowie lat dziewięćdziesiątych odznaczały się dużym potencjałem kapitału ludzkiego osiągały w kolejnych latach relatywnie szybki wzrost. Wolniej natomiast rozwijały się regiony, w których poziom kapitału ludzkiego był relatywnie niższy [Herbst, 2007, s. 201]. Należy podkreślić, że kapitał ludzki powiązany jest z kapitałem społecznym. Z kolei dla efektywności prorozwojowego oddziaływania kapitału społecznego ważne są uwarunkowania kulturowe. Wśród nich szczególne znaczenie mają normy społeczne wynagradzające kooperację, nowatorstwo i otwartość oraz zdolność do kompromisu w imię wspólnego dobra [Grosse, 2007, s. 115]. Jeżeli jednak poczucie dobra wspólnego jest wypierane przez rywalizację w obronie własnych interesów, a kompromis w społecznym

dialogu uznawany jest za przejaw słabości, to praktycznie nie ma możliwości połączenia interesów partykularnych z interesem ogólnym. Zatem uwarunkowany kulturowo sposób pojmowania interesu indywidualnego oraz interesu ogólnego ma także istotne znaczenie dla rozwoju regionu.

ZAKOŃCZENIE

Poziom oraz charakter kapitału ludzkiego występującego w regionie w dużym stopniu warunkują jego rozwój. Kapitał ludzki stanowiąc element kapitału intelektualnego regionu jest wpisany w szerszy kontekst kulturowy, systemy wartości, reguły i normy zachowań organizujące społeczną kooperację opartą na zaufaniu i regułach wzajemności. Kapitał ludzki funkcjonuje więc w licznych związkach i relacjach z kapitałem społecznym. To jednak, czy kapitał społeczny przybierze formę tzw. kreatywnego kapitału społecznego, czyli stymulującego innowacyjność i przedsiębiorczość uwarunkowane jest kilkoma czynnikami. Formowanie się takiego kapitału ułatwiają zrównoważone „spłaszczone” struktury społeczne charakteryzujące się względnie wyrównanym poziomem dochodu i wykształcenia oraz ograniczonym zakresem zarządzania hierarchicznego [Grosse, 2007, s. 114]. Współpraca zróżnicowanych podmiotów, wymiana informacji, wiedzy i doświadczeń wpływają pozytywnie na rozwój kreatywnego kapitału społecznego.

W procesie tworzenia innowacji zasadnicze znaczenie ma kapitał społeczny oparty na sieciach pomostowych. Współpraca sieciowa umożliwia między innymi transfer i wykorzystanie elementów kapitału ludzkiego, a przede wszystkim składającej się nań wiedzy zarówno jawnej, skodyfikowanej, jak i ukrytej (*tacit knowledge*) [Polanyi, 1962]. Dzięki temu w regionie zostają zainicjowane procesy interaktywnego uczenia się i powstają sprzyjające warunki do tworzenia regionalnych systemów innowacji.

Otwartość na zmiany i innowacje, podobnie jak gotowość i umiejętność wprowadzania ich w życie celem przyspieszenia rozwoju danego obszaru (regionu) wiąże się z aspiracjami rozwojowymi i kapitałem wiedzy społeczeństwa, a przede wszystkim ze stopniem internalizacji kultury wyznaczającej miejsce innowacji zarówno w organizacji i przedsiębiorstwie, jak i w całym systemie społecznym. Procesy tworzenia i rozpowszechniania innowacji wpływających na rozwoju regionu są zapośredniczone przez systemy kulturowe. Między innowacjami a kulturą zachodzi związek wzajemnego warunkowania się, ponieważ wartości tworzące kulturę pełnią funkcję modelowania wzorów zachowań w procesie wprowadzania innowacji [Jacher, 1983]. Powstawaniu innowacji sprzyja wysoki poziom kultury ogólnej i intelektualnej charakterystyczny dla społeczeństw wysoko rozwiniętych w wymiarze kulturalnym, gospodarczym i politycznym. Innowacje pojawiają się głównie tam, gdzie istnieje środowisko sprzyjające zmianom o charakterze innowacyjnym i związanym z nimi procesom, czyli twórczości i przedsiębiorczości.

BIBLIOGRAFIA

- Asheim B.T., 1996, *Industrial Districts as „Learning Regions”: A Condition for Prosperity?*, „European Planning Studies”, Vol. 4(4), s. 379–400, <https://dx.doi.org/10.1080/09654319608720354>.
- Aula P., Harmaakorpi V., 2008, *An Innovative Milieu – A View on Regional Reputation Building: Case Study of the Lahti Urban Region*, „Regional Studies”, Vol. 42(4), s. 523–538, <https://dx.doi.org/10.1080/00343400701543207>.
- Aydalot Ph., 1986, *Trajectoires technologiques et milieux innovateurs [w:] Milieux innovateurs en Europe*, red. Ph. Aydalot, GREMI, Paris.
- Bartnik K.M., 2016, *Znaczenie kapitału ludzkiego i społecznego w rozwoju regionalnym na przykładzie Finlandii*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” Vol. 4, nr 6, s. 13–17, <https://dx.doi.org/10.18559/soep.2016.6.1>.
- Chojnicki Z., 2004, *Problematyka metodologiczna studiów regionalnych*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4(18), s. 5–11.
- Cooke P., 1992, *Regional innovation systems: comparative regulation in the New Europe*, „Geoforum”, Vol. 35, s. 365–382.
- Cooke P., 1997, *Planowanie regionalnej sieci innowacyjnej: doświadczenia regionalnej polityki innowacyjnej Unii Europejskiej w Południowej Walii [w:] Polityka rozwoju regionalnego: innowacje i restrukturyzacja*, red. M. Kozak, A. Kukliński, J. Szlachta, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Warszawski, EUROREG, Warszawa.
- Cooke P., Heidenreich M., Braczyk H.-J. (red.), 2004, *Regional Innovation Systems. The Role of Governances in a Globalized World*, Routledge, London.
- Danson M., 1997, *Introduction*, „Regional Studies”, Vol. 31(9), s. 833–834.
- Domański R.S., 1993, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa.
- Edquist C., 1997, *Systems of innovation approaches – their emergence and characteristics [w:] Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations*, red. C. Edquist, Frances Pinter, London.
- Etzkowitz H., Leydesdorff L., 1997, *Introduction: Universities in the global knowledge economy [w:] Universities and the Global Knowledge Economy: A Triple Helix of University-Industry-Government Relations*, red. H. Etzkowitz, L. Leydesdorff, Pinter, London, Washington.
- Etzkowitz H., 2002, *Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university-industry-government networks*, „Science and Public Policy”, Vol. 29, s. 115–128, <https://dx.doi.org/10.3152/147154302781781056>.
- Florida R., 2004, *The Rise of the Creative Class: And How It’s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Live (Paperback)*, Basic Books, New York.
- Florida R., Mellander Ch., Rentfrow P.J., 2013, *The Happiness of Cities*, „Regional Studies”, Vol. 47(4), s. 613–627, <https://dx.doi.org/10.1080/00343404.2011.589830>.
- Friedmann J., 1969, *A General Theory of Polarized Development*, University of California at Los Angeles, School of Architecture and Urban Planning, Los Angeles.
- Golejewska A., 2012, *Kapitał ludzki, innowacje i instytucje a konkurencyjność regionów*, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa.

- Gorzela G., 2003, *Bieda i zamożność regionów. Założenia, hipotezy, przykłady*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(11), s. 37–58.
- Gorzela G., 2009, *Fakty i mity rozwoju regionalnego*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(36), s. 5–27.
- Grosse T.G., 2007, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Herbst M. (red.), 2007, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Hryniewicz J., 2000, *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2, s. 53–77.
- Isard W., 1960, *Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science*, The M.I.T. Press, Massachusetts, Cambridge, MA.
- Isard W., 1969, *General Theory. Social, Political, Economical and Regional*, The M.I.T. Press, Cambridge, MA.
- Jacher W., 1983, *Elementy kulturowe w zarządzaniu przedsiębiorstwem [w:] Socjologiczne problemy kierowania i zarządzania przedsiębiorstwem*, red. W. Doktor, Uniwersytet Śląski, Katowice
- Jewtuchowicz A., 2005, *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jewtuchowicz A., Pietrzyk I., 2003, *Rozwój terytorialny. Teoria a polska rzeczywistość (przykład regionu łódzkiego) [w:] Zarządzanie rozwojem terytorialnym w kontekście integracji europejskiej*, red. A. Klasik, KPZK PAN, Komisja Studiów nad Przyszłością Górnego Śląska PAN, Akademia Ekonomiczna im. K. Adamieckiego w Katowicach, Górnośląska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości im. K. Godenki, Katowice–Chorzów.
- Lundvall B.A. (red.), 1992, *National System of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, Printer, London.
- Maillat D., 1998, *Innovative Milieux and New Generations of Regional Policies*, „Entrepreneurship and Regional Development”, No. 10, s. 1–16, <https://dx.doi.org/10.1080/08985629800000001>.
- Malecki E.J., 1997, *Technology and Economic Development. The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness*, Longman, London.
- Morawski W., 2001, *Socjologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Niedzielski P., 2008, *Innowacyjność [w:] Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęć*, red. K.B. Matusiak, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Nowakowska A., 2009, *Regionalny kontekst procesów innowacji [w:] Budowanie zdolności innowacyjnych regionów*, red. A. Nowakowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- OECD, 1998, *Human Capital Investment, An international Comparison*, Centre for Educational Research and Innovation, OECD.
- Pekkarinen S., Harmaakorpi V., 2006, *Building Regional Innovation Networks: The Definition of an Age Business Core Process in a Regional Innovation System*, „Regional Studies”, Vol. 40, s. 400–413, <https://dx.doi.org/10.1080/00343400600725228>.
- Pietrzyk I., 2000, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Polanyi M., 1962, *Tacit Knowing: Its Bearing on Some Problems of Philosophy*, „Reviews of Modern Physics”, Vol. 34(4), s. 601–616, <https://dx.doi.org/10.1103/revmodphys.34.601>
- Przygodzki Z., 2007, *Konkurencyjność regionów [w:] Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, red. J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki, CeDeWu, Łódź.
- Sagan I., 2004, *Współczesne studia regionalne – teoria i metodologia, a także praktyka*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(16), s. 25–39.
- Saxenian A.L., 1994, *Regional Advantage. Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Scott A.J., 2006, *Creative Cities: Conceptual Issues and Policy Questions*, „Journal of Urban Affairs”, Vol. 28, s. 1–17, <https://dx.doi.org/10.1111/j.0735-2166.2006.00256.x>.
- Stackelberg K., Hahne U., 2011, *Teorie rozwoju regionalnego [w:] Socjologia regionu i społeczności lokalnych. Antologia*. Wybór, wprowadzenie i opracowanie M.S. Szczepański, A. Śliz, R. Geisler, B. Cymbrowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Storper M., 1995, *Regional „worlds” of production: learning and innovation in the technology districts of France, Italy and the USA*, „Regional Studies”, vol. 27, s. 433–455, <https://dx.doi.org/10.1080/00343409312331347675>.
- Strzelecki Z. 2008. *Polityka regionalna [w:] Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, PWN, Warszawa.
- Szczepański M.S., Bierwiazzonek K., Nawrocki T. (red.), 2008, *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tuziak A., 2013, *Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Tuziak B., 2009, *Społeczno-kulturowe determinanty rozwoju w wymiarze regionalnym [w:] Regionalny wymiar procesów transformacyjnych. Zróżnicowania i podziały*, red. A. Tuziak, B. Tuziak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Wosiek M., 2012, *Regionalne zróżnicowania kapitału intelektualnego [w:] Gospodarka Polski 1990–2011, t. 2: Modernizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Streszczenie

W artykule skupiono się na zagadnieniach innowacyjności i kapitału ludzkiego jako endogenicznych czynnikach rozwoju regionalnego. Ukazano znaczenie regionalnej innowacyjności i zasobów kapitału ludzkiego dla podnoszenia regionalnej konkurencyjności i zwiększania szans rozwojowych w sytuacji zaostrej się współcześnie rywalizacji układów społeczno-terytorialnych, w szczególności regionów.

W pierwszej części artykułu przedstawiono skrótkowo próby definicyjnego ujęcia rozwoju regionalnego, zwracając uwagę na wieloaspektowość tego procesu oraz znaczenie wewnętrznych, jakościowych czynników i zasobów rozwojowych.

W drugiej części opracowania scharakteryzowano innowacyjność rozwoju regionu rozumianą jako zdolność wprowadzania reform, zmian i ulepszeń w sferze życia społeczno-gospodarczego, których celem jest podnoszenie efektywności mechanizmów wspierających rozwój regionalny. Prorozwojowe oddziaływanie innowacyjności w wymiarze terytorialnym ukazano w toku analizy struktury i funkcjonowania regionalnych sieci innowacyjnych, środowiska innowacyjnego oraz regionalnych strategii innowacji.

W części trzeciej artykułu scharakteryzowano kapitał ludzki jako ważny czynnik warunkujący rozwój regionu. Znaczenie tego endogenicznego zasobu rozwojowego ukazano w kontekście teorii regionalnych systemów innowacji, koncepcji regionu uczącego się oraz koncepcji klasy kreatywnej.

Zawarte w artykule analizy i charakterystyki prorozwojowego oddziaływania innowacyjności i kapitału ludzkiego w wymiarze regionalnym wskazują na znaczenie zjawisk społecznych i kulturowych jako miękkich, pozaekonomicznych czynników wzrostu i rozwoju gospodarczego.

Słowa kluczowe: rozwój regionalny, innowacyjność, kapitał ludzki

JEL: O31, E24, R11

Innovation and human capital in the regional development

Summary

The article focuses on the issues of innovation and human capital as endogenous factors of regional development. It shows the importance of regional innovation and human capital for improvement of regional competitiveness and increasing development opportunities in an intensifying rivalry between contemporary socio-territorial systems, the regions in particular.

The first part of the article has a briefly definitional approach of regional development, paying attention to the many aspects of this process and the importance of internal quality factors and development resources.

In the second part of the study innovation of regions was defined as the ability to implement reforms, changes and improvements in the sphere of socio-economic development aimed at improving the effectiveness of mechanisms to support regional development. Pro-development impact of innovation in the territorial dimension was shown in the course of the analysis of the structure and functioning of regional innovation networks, environment and regional innovation strategies.

In the third part of the article human capital was characterized as an important factor for development of the region. The significance of this endogenous development resource is shown in the context of the theory of regional innovation systems, the concept of learning region and the concept of the creative class.

Included in the article analysis and characterization of pro-development impact of innovation and human capital in the regional level, show the importance of social and cultural phenomena as a soft, non-economic factors of economic growth and development.

Keywords: regional development, innovation, human capital

JEL: O31, E24, R11